

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2024]

Yusuf GÖKKAPLAN

<https://orcid.org/0000-0001-6515-4762>

Doç. Dr.

yusuf.gokkaplan@kapadokya.edu.tr

Kapadokya Üniversitesi Kurumu

<https://ror.org/01zx17h33>

Beşerî Bilimler Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Dede Korkut Hikâyelerinde Gösterge Değeri Olarak Niteleme Grupları

Attributive Constructions as Sign Values in Dede Korkut Hikâyeleri

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Date Received: 27.02.2024

Kabul Tarihi | Date Accepted: 22.04.2024

Yayın Tarihi | Date Published: 30.04.2024

Atıf | Citation

Gökkaplan, Y. (2024). Dede Korkut Hikayelerinde Gösterge Değeri Olarak Niteleme Grupları. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(1), 559-572. <https://doi.org/10.34083/akaded.1444014>

Gökkaplan, Y. (2024). Attributive Constructions as Sign Values in Dede Korkut Hikâyeleri. *Journal of Academic Language and Literature*, 8(1), 559-572. <https://doi.org/10.34083/akaded.1444014>

Makale Bilgisi | Article Information

Değerlendirme Review Reports	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) Double-blind. (Two External Referees)
Etik Beyan Ethics Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur Ethical principles were followed during the preparation of this study
Etik Kurul Belgesi Ethics Committee Approval	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir Article does not require an Ethics Committee Approval.
Etik Bildirim Complaints	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması Conflicts of Interest	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Benzerlik Taraması Similarity Checks	Yapıldı Yes - iThenticate
Telif Hakkı ve Lisans Copyright & License	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International

© Yusuf GÖKKAPLAN | Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International

Öz

Niteleme grupları yazın alanında ve günlük konuşma dilinde anlatımı akıcı ve güçlü kılmak, söyleyişe zenginlik katmak için sıklıkla kullanılan söz öbekleridir. Kullanımdaki sıklık yazarın, konuşucunun, anlatıcının bilinçli tasarrufuyla açıklanabilir. Bütün bunlara alıcı konumundaki kimsenin tasavvurunda oluşan düşünceler de eklendiğinde sözcüklerin anlam sınırlarının ne kadar genişlediğini görmek mümkündür. Türkçede niteleme grupları sıfat ve zarf olmak üzere iki ana başlık altında ele alınabilir. Bunun yanında bazı edatlarla da fillerin farklı durum ifadeleriyle nitelenebildiği görülmektedir. Sıfat ve zarf görevli niteleyicilerin fiilimsi ekleriyle yan cümlecik oluşturarak niteleme grubu oluşturduğu da görülmektedir. Burada ifade edilen tüm niteleme grupları söz dizimi açısından da önemlidir. Bir tümce içerisinde yer alan niteleme grupları tümcedeki anlam zenginliğine doğrudan tesir eden unsur olarak da değerlendirilebilir. Çünkü bir isim veya fiilin sıfat veya zarf görevli bir sözcükle nitelenmesi o sözcüğün yeni bir anlam ilgisiyle kullanılabileceğinin de göstergesidir. Bu bağlamda niteleyiciler aklımızda olan bir sözcüğün farklı algılanmasını sağlayan birer araçtır. Niteleyiciler sözcüklerin giyebileceği birer kıyafet veya kılıf olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda niteleyiciler sınırlayıcı, belirleyici, işaretleyici ve açıklayıcı işlevleriyle dikkat çekerler. Bir niteleme grubunda yer alan niteleyicinin zihinde karşılık bulduğu değer onun gösterge değeri olarak ifade edilebilir. “Büyük” sözcüğü bir niteleyici olarak ele alındığında “ev” sözcüğü ile farklı, “tehlike” sözcüğü ile farklı, “gel-” fiili ile farklı bir gösterge değeri ile zihinde karşılık bulur. Bu noktada yazınsal bir metnin veya sözlü bir ifadenin icrasında kullanılan niteleyiciler farklı gösterge değerleriyle yeni çağrışım ve anlam ilgisiyle kullanılabilir. Basit bir denklemle “gösterge=gösteren+gösterilen” şeklinde ifade edilebilecek bu kullanımlar sözcüklerin algılanması, anlamlandırılması ve metnin anlaşılmasında oldukça önemlidir. Bu çalışmada, Türk kültürünün önemli eserlerinden biri olan *Dede Korkut Hikâyelerinde* F. de Saussure’ün “gösterge” kavramı çerçevesinde niteleme gruplarının gösterge değerlerinin analizi ele alınacaktır. Kültürel açıdan, dil ve anlatım özellikleri bakımından önemli olan bu eserdeki niteleyicilerin farklı disiplinler çerçevesinde ele alınmasının bir model oluşturması ve alana katkı sağlayabilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, Dede Korkut Hikâyeleri, göstergebilim, sıfat, niteleme grupları.

Abstract

Attributive constructions are words frequently used in literature and daily speech to make the expression fluent and strong and to add richness to the discourse. Frequency in use can be explained by the conscious use of the author, speaker, and narrator. When the thoughts formed in the imagination of the recipient are added to all these, it is possible to see how much the meaning limits of words expand. In Turkish, attributive constructions can be discussed under two main headings: adjectives and adverbs. In addition, it is seen that verbs can be described with different situational expressions with some prepositions. It is also seen that adjective and adverbial qualifiers form a attributive construction by forming clauses with their verbal suffixes. All attributive constructions expressed here are also important in terms of syntax. Attributive constructions within a sentence can also be considered as elements that directly affect the richness of meaning in the sentence. Because qualifying a noun or verb with a word that acts as an adjective or adverb is also an indication that that word can be used with a new meaning. In this

context, qualifiers are tools that enable a word in our mind to be perceived differently. Qualifiers can also be considered as clothes or covers that words can wear. In this context, qualifiers attract attention with their limiting, determining, marker and explanatory functions. The value that a qualifier in a attributive construction finds in the mind can be expressed as its sign value. When the word "big" is considered as a qualifier, it corresponds in the mind with a different indexical value than the word "house", a different meaning with the word "danger", and a different sign value with the verb "come". At this point, the qualifiers used in the performance of a literary text, or a verbal expression can be used with different sign values and new connotations and meanings. These uses, which can be expressed as "sign = signifier + signified" with a simple equation, are very important in perceiving the words, making sense of them, and understanding the text. In this study, the analysis of the indicator values of the descriptive groups in the Dede Korkut Hikâyeleri, one of the important works of Turkish culture, within the framework of F. de Saussure's concept of "sign" will be discussed. It is aimed to create a model and contribute to the field by considering the qualifiers in this work, which is important in terms of cultural, linguistic, and narrative features, within the framework of different disciplines.

Keywords: *Turkish language, Dede Korkut Hikâyeleri, semiotics, adjective, attributive construction.*

Giriş

Dil ile düşünce arasındaki ilişki en eski çağlardan günümüze kadar irdelenen ve incelenen bir disiplin olmuştur. Düşüncenin somut bir çıktı olarak dil aracılığı ile ifadeye dönüşmesi, söz konusu ifadenin çerçevesi çizilmiş bir nitelikle sunulması, ortaya çıkan ifadenin düşünce ile ilişkisinin doğru bir bağlamda verilip verilmemesi dil kullanma becerisi ile açıklanabilecektir. Bir dili biliyor olmak, bir dili konuşuyor olmak veya bir dilin kullanıcısı olmak ilk bakışta benzer bir kavram alanı içerisinde değerlendirilse de temel ayrımın dil kullanmadaki beceri olduğu söylenebilir. Genellikle bir dili konuşuyor olmanın o dili bilmek ile mümkün olduğu düşünülür. Herhangi bir dil ile konuşmak veya sadece konuşmak dil bilmenin altında değerlendirilmelidir. Aksi takdirde konuştuklarımızı taklit eden muhabbet kuşları veya papağanların da dil bildiğini söylememiz gerekecektir. Herhangi bir dili öğrenmek için eğitim alan kimselerin de o dili konuşma gayesi gütmeleri de bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Bu bağlamda dili kullanma becerisine haiz olmak dili bilmek ve o dili konuşmanın da içerisinde yer aldığı üst düzey bir yetkinlik olarak değerlendirilebilecektir.

Dil kullanma becerisi, üstün ifade kabiliyeti ile açıklanabilecektir. Bu kabiliyetin en net görüleceği alanlardan biri de dil ve edebiyat ürünleridir. Toplumsal, sanatsal ve estetik kaygılarla üretilen bu eserler genel çerçevede bir kültür çıktısı olarak da değerlendirilebilir. Bu çerçevede değerlendirilebilecek eserlerin dil ve kültür açısından ele alınmasının dil ile ilgili verilerin bağlam merkezli olarak değerlendirilmesine de katkı sağlayacağı söylenebilir. Özellikle de sözcüklerin anlam evrenlerinin belirlenmesi ve cümlelerin ifade zenginliklerinin anlaşılmasında bu türden eserlerden faydalanılması önem arz etmektedir. Çünkü bu eserler sahip olduğu özelliklerle en büyük engel olan zaman direncini kırarak bir klasik hâline gelmişlerdir. Dilin sadece dil vasfıyla değil

iletişim ve aktarım özelliğinin de bir arada yer aldığı bu eserler farklı disiplinlerin bir arada çalışabileceği yeni alanlar olarak da değerlendirilebilecektir. Bu çalışmada da bu türden bir yaklaşım benimsenecektir. Dil kullanma becerisinin renkli bir yönü olan niteleyicilerin ele alınacağı bu çalışmada *Dede Korkut Hikâyelerindeki* niteleyicilerin ifade zenginliğine katkıları değerlendirilecektir. Yapılacak değerlendirmenin genel çerçevesi ise gösterge kavramı ile sınırlandırılacaktır. Söz konusu göstergeler sadece gösteren veya gösterilen olarak değil bu yapı ile birer niteleyici sözcük olarak da ele alınacaktır ve bu göstergelerin kavram alanları belirlenecektir. Bu kapsamda ilk olarak gösterge genelinde dil, dil-söz, dilsel gerekçilik, dilsel görelilik kuramlarının açıklanması konunun anlaşılmasında önemli olacaktır.

1. Bir Gösterge Değeri Olarak Dil

Gösterge kavramı çerçevesinde dil, belli kurallarla yönetilen bir sistem olarak tanımlanabilir ve dilin esas olarak çok sayıda nedensiz saymaca göstergelerden meydana geldiği ifade edilebilir. Bu bağlam içerisinde yer alan göstergelerin bir dil grubunun tüm üyeleri için ortak bir anlamı bulunmaktadır. Söz gelimi “elma” sözcüğünün zihnimizdeki elma hiçbir benzerliği yoktur. “e-l-m-a” sesleri bir araya geldiğinde zihnimizde sadece herhangi bir elmayı ifade eder. Bu elmanın nitelikleri ise onu alımlayan kimsenin tasavvurundaki elma ile eşleşecektir. Bu elma zihnimizde kırmızı, yeşil, büyük, küçük gibi fiziksel özelliklerle canlanabileceği gibi tatlı, ekşi gibi özelliklerle de duyularımızı harekete geçirebilir. L-i-m-o-n seslerinden bir araya gelen limon sözcüğünü “çok ekşi bir limon” biçiminde ifade ettiğimizde dişlerin kamaşması veya ağzın sulanmasının seslerin değeri ile bir ilgisi yoktur. Eğer böyle bir bağlantı söz konusu olsaydı aynı sözlerden yapılan “nolim, molin” gibi sözcükler de benzer duyguları harekete geçirebilirdi. Burada söz konusu edilen bu özelliklerin tamamı ise zihnimizde canlanan varlığın niteleyicisi olarak yer almaktadır.

Bu bağlamda Wittgenstein’in “Dil Oyunları” (Languages Games) kuramına değinmek konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu kurama göre, dil her biri farklı bir kurallar dizisiyle yönetilen ve farklı bir yaşam biçimine konumlanmış, ortak olarak sadece çok genel türsel topluluk benzerlikleri olan satranç, futbol, vb. gibi farklı oyunlar topluluğuna benzer biçimde kavramlaştırılır (Wittgenstein, 1958, s. 24). Bu oyunu oynayacak olan oyuncular ise bu oyunun kurallarını bilmek zorundadır ve bu oyunu kurallarına göre oynamalıdır. Bu bağlamda *Dede Korkut Hikâyelerindeki* dil kullanımının da dil oyunlarının kurallarıyla ve dilin ustaca kullanımıyla oluşturulduğu söylenebilir.

Wittgenstein’a göre (1958) dile ilişkin genelleme yapma girişimleri boşunadır; yapmamız gereken basitçe dil kullanımının şakalar, selamlamalar, öykü anlatma bunların yanı sıra bilim ve felsefe gibi özgül kullanım türlerinde ve özgül toplumsal bağlamlarda işleyen kural ve pratiklerin bir sonucu olduğuna dikkat etmektir. Burada önemli olan, birçok oyunda olduğu gibi dillerde de kurallara uyulması gereken yerde körü körüne uyulmadığı, bunların her zaman yorumlandığıdır. Bu, Wittgenstein’in felsefesinde betimlediği şekliyle dilin görelî ve evrenselleştirilemeyen karakteristiğinin bir başka boyutudur (s. 28).

Burada söz konusu edilen dilin ve dilin kurallarına bağlı olarak oluşturulan özgün yapıların bir sistem içerisinde yer aldığına dikkat edilmelidir. Bu yapının da F. de Saussure'ün “dil ve söz” kavramı ile açıklanabilmesi mümkündür. Aynı zamanda dil-kültür-düşünce-davranış ilişkisinin açıklanmasında da Edward Saphir ve Benjamin Lee Worf tarafından geliştirilen “dilsel gerekircilik” ve “dilsel görelilik” kavramlarından yararlanılacaktır. Bu kavramlardan detaylı bir şekilde yöntem bölümünde bahsedilecektir.

2. Amaç

Bu çalışmanın amacı, dil ve kültür belleğimizin oluşmasında mihenk taşı olarak nitelendirilebileceğimiz önemli eserlerimizin derinliğinin anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Bir ulusun dil ve kültür özelliklerinin zengin bir biçimde aktarıldığı kaynakların etrafıca ele alınıp ulusun her bir ferdi tarafından net anlaşılabilmesi sahip olduğumuz dil ve kültür kodlarının da deşifre edilmesine olanak sağlayacaktır. Bu doğrultuda *Dede Korkut Hikâyelerindeki* niteleme gruplarının gösterge değerleri ele alınacak ve sözcüklerin kavram alanlarının zenginliği ortaya çıkarılacaktır. Ayrıca dil çalışmalarının disiplinler arası yaklaşımlarla yapılabilmesi için örnek bir çalışmanın ortaya konulması da hedeflenmiştir.

3. Kapsam

Bu çalışmanın kapsamı, *Dede Korkut Hikâyeleri* ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada kullanılan örnekler, Prof. Dr. Muharrem Ergin tarafından hazırlanan ve 2007 yılında 37. baskısı yapılan Boğaziçi Yayınlarından çıkan *İnceleme Dede Korkut Kitabı*'ndan alınmıştır. Bu yayının kapsam olarak seçilmesinde söz konusu çalışmanın MEB tarafından “1000 Temel Eser” arasına alınması ve kolay ulaşılabilir olması dikkate alınmıştır. Çalışmada her bir niteleme grubunun ayrı ayrı ele alınması hacmi artıracağından sıklıkla kullanılan niteleme gruplarının değerlendirilmesi yapılacaktır.

4. Yöntem

Bu çalışmada niteleme görevli sözcükler ve niteleme grupları birer gösterge değeri olarak ele alınacaktır. Göstergeler, Saussure'ün gösterge kavramı çerçevesinde ele alınacaktır. Tespit edilen göstergelerde yer alan sözcüklerin kavram alanlarının belirlenmesinde Saussure'ün dil-söz kuramından, Edward Saphir ve Benjamin Lee Worf tarafından kuramsallaştırılan dilsel gerekircilik ve dilsel görelilik kuramlarından yararlanılacaktır. Bu çalışmada farklı kuram ve yaklaşım türlerinin tercih edilmesi dilin salt iletişimden ziyade kültürel ve toplumsal bir olgu olarak da ele alınması gerektiği ile ilgilidir. Bir kültür içerisinde var olan toplum o toplumu oluşturan bireylerin düşünce dünyasını şekillendirdiği dikkate alınmırsa düşüncenin ifadesi için hazır bulunan dilin de bu bağlamdan bağımsız olmasını beklememiz mümkün değildir.

Dede Korkut Hikâyeleri temelde dil ve edebiyat alanında yer alan bir eser gibi görülse de durum bunun çok daha ötesindedir. Ad verme, düğün ve cenaze törenleri, savaş ve barış durumları, din ve sosyal yaşantı, mutfak ve eğlence kültürü gibi birçok sosyolojik unsuru

bünyesinde barındıran bu eserin sadece dil ve gramer çalışmaları merkezinden değerlendirilmesi söz konusu eserin doğru anlaşılmasına neden olabilecektir. Bu nedenle bu çalışmada dil çok yönlü olarak ele alınacaktır.

4.1. Dil ve Söz (Language and Parole)

Yapısal dilbilimin kurucusu Ferdinand de Saussure'ün (1857-1914) dil ve söz kavramı genel olarak üç temel başlık altında toplanabilir. Saussure'e (2001) göre insanların konuşması dil (language), dilin kullanımındaki soyut kavramların geneli dil yetisi veya dil dizgesi (langue), konuşmanın ifadesi de söz (parole) olarak ifade edilir. Bu bağlamda toplumsal olarak yerleşmiş dilsel birimler ve kurallar dil olarak fiilen üretilen, bireysel etkinlikler de söz olarak iki kategoride ele alınabilecektir. Bir başka ifadeyle Saussure'ün (2001) görüşüne göre dil, bir topluluk tarafından kullanılan paylaşılan dil sistemidir. Bunun karşılığında söz ise, dilin sınırları çerçevesinde oluşturulabilecek bireysel söz edimleridir. Bu noktada söz, gerçek durumlarda bireysel konuşmacılar tarafından icra edilen somut sözcükler olarak da ifade edilebilir. Saussure (2001), soyut anlamlandırmaların, soyut dildeki birimlerin ve bu birimlerin birleşme kurallarının çözümlenmesinin dil araştırmalarında asıl incelenmesi gereken nesne olduğunu dile getirmektedir. Bu aşamada dil ve sözün birbiri ile iç içe geçmiş karmaşık bir yapı olduğu da gözden kaçmamalıdır. Dil veya söz ancak birbirleri ile var olabileceklerdir.

Bu durumda *Dede Korkut Hikâyelerinde* sentaktik yapıda doğru kurgulanmış cümlelerin her biri dil olarak ifade edilebilecekken farklı anlam ilgilerinin veya kavramların çağrıştırmaları da söz olarak ifade edilebilecektir. Söz gelimi;

“Canımın parçası oğul,

Doğduğunda dokuz erkek deve kestiğim aslan oğul,

Penceresi altın otağımın kabzası oğul,

Kaza benzer kızımın gelinimin çiçeği oğul...” (Ergin, 2007, s. 128)

söylemindeki “oğul” sözcüğü birden fazla sözcük tarafından nitelenen ve Deli Dumrul kastedilerek söylenmiş sözlerdir. Yine aynı şekilde;

“Dokuz ay dar karnımda taşıdığım oğul

On ay diyince dünya yüzüne getirdiğim oğul

Dolma beşiklerde belediğim oğul

Dolu dolu ak sütümü emzirdiğim oğul...” (Ergin, 2007, s. 129)

cümlelerindeki “oğul” sözcüğü de birden fazla sözcük tarafından nitelenmiş ve Deli Dumrul kastedilmiştir. Buradaki niteleyicilerin belirleyicisi anne veya baba olarak görülsede dil kullanımındaki beceri ile Deli Dumrul farklı çağrışımlarla anne baba gözünden aktarılmıştır.

4.2. Dilsel Gerekircilik (Linguistik Determinism) ve Dilsel Görelilik (Linguistik Relativity)

Dilsel gerekircilik, dilin dünyayı yorumlamaya yarayan bir araç olduğunu ve bu aracın yorum kabiliyetimizi belirlediğini öne süren bir hipotezdir. Bu yaklaşıma göre, görme, işitme ve deneyimleme biçimlerinin belirli kalıplara göre olması, içinde yaşanılan ve bağlı bulunan topluluğun dilsel alışkanlıklarının belirli yorum seçimlerine yatkınlığı nedeniyledir (Sapir, 1958, s. 97). Bu kuramda dil kanıksanabilir bir yapı olarak da ele alınabilir. Bu nedenle belirli bir dilsel alışkanlığı olan görme engelli veya işitme engelli bir birey bu kanıksama doğrultusunda iletişim kurabilir ve bu iletişimi sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebilir.

Edward Sapir ile Benjamin Lee Whorf tarafından geliştirilen dilsel görelilik kuramında ise alguların, düşünme ve davranış biçimlerinin konuşulan dilden etkileneyeceği öne sürülmektedir. Bu yönüyle de dilsel gerekircilik hipotezinin doğal bir uzantısı olarak da kabul edilebilir (Sapir, 1958, s. 97). Sapir ve Worf hipotezi olarak da adlandırılan bu yaklaşıma göre birbirinden farklı dil konuşan kişiler dünyayı da farklı biçimde deneyimlemektedirler. Bu deneyimle yaratılan imgeler farklı isimlendirileceği gibi bazı ortak isimler de farklı imgeler ile ifade edilebilmektedir. Örneğin,

“Kalkıp yerinden doğrulan yiğit ne yiğitsin

Yelesi kara cins atına binen yiğit ne yiğitsin

Birdenbire başlar kesen

Destursuzca benim düşmanıma giren yiğit ne yiğitsin...” (Ergin, 2007, s. 154)

Buradaki yiğit sözcüğü Kanlı Kocaoğlu Kan Turalı için söylenmiştir ve sözcüğün niteleyenleri de ona ait özelliklerin vurgulanmasıdır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken niteleyicilerin seçimidir. Söz gelimi “destursuzca düşmana giren, birdenbire başlar kesen” niteleyicileri bir yiğitlik göstergesi midir? Yoksa o dönemdeki insanlar bu davranışları yiğitlik göstergesi mi saymaktadır? Bu ifade sözcüklerin seçimi veya dil kullanma yetisinin yaşanılan çevreye göre değiştiğine kanıt olarak gösterilebilir.

4.3. Niteleme Grupları

Bu çalışmada ele alınacak niteleme gruplarında daha çok sıfat ve zarf görevli sözcükler değerlendirilecektir. Niteleme gruplarının değerlendirildiği çalışmalarda da daha çok sıfat görevli sözcüklerin niteleme öbeği oluşturduğu ifade edilmiştir. Deny, kelime öbeklerini üç bölüme ayırarak ilk öbeği *belirtici öbek* olarak ele almış ve bu öbeklerin de iki sözcükten ibaret olduğunu birincisinin ikincisini desteklediğini ifade etmiştir (2012, s. 657). Deny’e göre belirtici öbeklerde ikinci sözcüğün niteliği değişmezken birinci sözcükte değişiklikler olabilir. Bu nedenle de bu öbekler birinci sözcüğü çoğu zaman sıfat ve birinci sözcüğü çoğu zaman ad olanlar şeklinde ikiye ayırmak mümkündür (2012, s. 660).

Karahan ise, kelime grupları başlığı altında bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği bir durumu, bir hareketi karşılamak veya belirtmek, pekiştirmek ve nitelemek üzere, belirli kurallar

içinde yan yana dizilmiş kelimelerden oluşan yargısız dil birimi olarak tanımlama yapmıştır (Karahan, 2006, s. 39). Kelime gruplarının detaylı açıklamalarının yapıldığı bölümde bu çalışmanın da kapsamı içerisinde değerlendirebileceğimiz yaklaşım; varlık, kavram, nitelik, durum ve hareketleri, anlamlarını genişleterek, belirterek, pekiştirerek karşılar (Karahan, 2006, s. 39) düşüncesidir.

Niteleme grupları Banguoğlu tarafından da farklı bir bakış açısı ile ele alınmıştır. Banguoğlu, sıfatların hiçbir ek almaksızın vasıfladığı veya belirlediği adın önüne gelerek onunla bir takım teşkil ettiğini ifade ederek “sıfattakımı” adlandırmasını yapmaktadır. Sıfattakımlarını da iki kelime arasındaki vasıflama ve vasıflanma ilişkisinin özel şekli olarak yorumlamaktadır (2007, s. 342). Sıfattakımlarını söz dizimi başlığı altında da “belirtme öbeği” başlığı altında yeniden ele almaktadır. Bir belirtme öbeği olarak sıfattakımı gerek basit belirtme öbeği şeklinde gerekse de birleşik cümle kurulumunda dilimizin söz diziminde geniş yer aldığı ifade edilmiştir (Banguoğlu, 2007, s. 500).

Banguoğlu, zarf öbekleri konusuna da değinmiş ve zarf öbeklerinin üçüncü önemli bir öbek olarak Türkçenin söz diziminde gerek basit belirtme öbeği niteliği ile gerekse birleşik cümle kuruluşunda geniş yer tuttuğunu ifade etmiş ve zarf öbeklerinin yapıldığı kelimenin türüne göre cümlede sıfatların ve fillerin yerini alabileceği de aktarmıştır (Banguoğlu, 2007, s. 502). Bu bölüme takı öbekleri de dahil edilebilir. Takı öbekleri söz içinde sıfat veya zarf olarak bulunabilirler, sıfat ve zarfların tüm işlevlerini üstlenirler (Banguoğlu, 2007, s. 504).

Niteleme grupları genel bir çerçevede ele alınacak olursa Türkçenin söz diziminde geniş yer bulan işlevsel bir yapı olarak değerlendirilebilir. İşlevleri sadece sentaktik yapıda değil semantik yapıda da dikkat çekmektedir. Çalışmanın bulgularında da sentaktik yapıdan ziyade semantik kurgular ele alınacaktır.

4. Bulgu

Çalışmamızın kapsamı olan *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde sık kullanılan niteleyiciler tespit edilmiştir. Bu doğrultuda en çok kullanılan niteleyicinin *kara* sözcüğü olduğu görülmüştür. 346 kez kullanılan *kara* sözcüğünün kullanıldığı niteleme grupları aşağıda verilmiştir.

Kara dağ	43	Kara göz	13
Kara baş	34	Kara saç	11
Kara çelik	26	Kara giy-	10
Kara Göne	25	Kara yer	9
Kara koç	21	Kara Budak	8
Kara elbise	14	Kara otağ	8

Tespit edilen bu niteleyicilerde üzerinde durulması gereken konu *kara* sözcüğünün algılanışıdır. Sözcüğü duyduğumuz an zihnimizde ilk canlanan kavram renk olgusudur.

Bununla beraber *kara* sözcüğü günümüzde sıkça kullanılan *kara haber, kara gün, kara ölüm... vb.* gibi kullanımlarla olumsuz durum ve düşüncelerin ifadesinde niteleyici olarak kullanılır. Güncel Türkçe Sözlük veri tabanında altı farklı karşılıkla verilen sözcük, “1. En koyu renk; siyah, ak, beyaz karşıtı. 2. Bu renkte olan. 3. Esmer olan. 4. Kötü, uğursuz, sıkıntılı. 5. Leke. 6. İftira (GTS, t.y.)” anlamları ile verilmiştir.

Genellikle sıfat olarak kullanılan bu sözcüğün 10 kez “kara giy-” kullanımı ile zarf olarak kullanıldığı da görülmüştür. Bunun yanı sıra *kara kara* ikilemesi de 5 kez pekiştirme görevi ile kullanılmıştır. Burada dikkate değer bir konu da bugün *kara* ile eş anlamlı olarak kullandığımız *siyah* sözcüğünün hiç kullanılmamış olmasıdır. İşte burada dilsel gerekçiliğin (linguistic determinizm) görme, işitme ve deneyimleme biçimimizin belli bir tarzda olması, ait olduğumuz topluluğun dilsel alışkanlıklarının belli yorum seçimlerine yatkınlığı nedeniyle olduğu fikri ve dilsel göreliliğin (linguistic relativity) konuştuğumuz dilin algıladıklarımızı, düşünme ve davranış biçimlerimizi etkilediği fikri ortaya çıkar. Türkçe düşünmek ve Türkçe söylemek düşüncesi doğru anlaşılacak amacı ile bir düzlemde kesişir. Zaten *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin de Türk ulusunun değer yargılarını ve kültürel kodlarını bu denli gerçekçi yansıttığının temelinde de bu düşüncenin yer aldığı ifade edilebilir. Çünkü İslamiyet'in yayılmaya başladığı kültürel ve toplumsal etkileşimlerin yoğunlaşmaya başladığı bu dönemde duru Türkçe kullanımı da önem arz eden bir konu olarak değerlendirilmelidir. İşte burada Saussure'ün dil-söz kavramı devreye girer ki *kara* sözcüğü belirli kurallar çerçevesinde farklı biçimlerde karşımıza çıkar.

Çok sık kullanılan “*kara dağ*” niteleme grubu dağın salt görüntüsünden ziyade güç, kudret, sağlamlık ifadesi ile de kullanılır. Benzer ilgi sık kullanılan başka bir unvan grubu olan “*Kara Göne*” kullanımında, “*kara koç at*” kullanımının da görülür. Bu bağlamda *kara* muhkem bir güç göstergesi olarak karşımıza çıkar. Bunun yanı sıra “*kara giymek, kara elbise, kara otağ, kara koç eti, kara post, kara koyun yahnisi*” gibi niteleme gruplarında da olumsuz çağrışım değerleri ile kullanıldığı görülür. Nihayetinde aklımıza gelen ilk renk vurgusu “*kara baş, kara süzme göz, kara saç, kara çelik kılıç*” gibi kullanımlarda görülür.

Kara sözcüğünün karşıtı olan “*ak*” sözcüğü ele alındığında dil-düşünce-söylem ilişkisi, dilde görecelilik ve gerekçilik kuramları daha net anlaşılacaktır. Bu bağlamda bugün eş anlamlı olarak kullandığımız “*beyaz*” sözcüğünün yalnızca beş kez kullanılması da Türkçe düşünme ve söylemenin somut bir göstergesi olarak yorumlanabilecektir. *Ak* sözcüğü niteleme göreviyle 185 kez kullanılmıştır. Bu kullanımlardan yirmi ikisi zarf görevinde kullanılmıştır. Güncel Türkçe Sözlük'te altı farklı anlam ifadesi ile verilen sözcük dört bağlamda sıfat olarak gösterilmiştir. “1. Kar, süt vb.nin rengi; beyaz, kara ve siyah karşıtı. 2. Bu renkte olan (sıfat). 3. Beyaz leke. 4. Temiz olan (sıfat, mecaz). 5. Dürüst olan (sıfat, mecaz). 6. Sıkıntısız, rahat, huzurlu, güzel olan (sıfat, mecaz). (GTS, t.y.)” olarak kavram alanı çizilen *ak* sözcüğünün metinde genel olarak mecaz anlam ifadesi ile kullanıldığı da görülmektedir. Aklık her ne kadar somut bir gösterge değeri ifade etse de beraberinde soyut ve mecaz anlam ilgisi de taşımaktadır. Bugün de özellikle “*ak sakallı*” niteleme grubu somut bir göstergeden ziyade soyut kavramlara gönderme yapmaktadır.

Ak sakallı	68
Ak boz at	24
Ak bürçekli	30
Ak çıkar-	22

Ak sözcüğünün zarf görevinde kullanıldığı “ak çıkar-” niteleme grubunun “kara giy-” niteleme grubu ile karşıt anlamda verildiği ifade edilebilir. Bu bağlamda “ak çıkarıp kara giymek” kalıp bir söz ifadesi olarak da değerlendirilebilir.

Ak sözcüğü sıklıkla ak sakallı niteleme grubu ile kullanılmıştır. Bu kullanımlarda genellikle baba, dede, yaşlı, ihtiyar gibi isimleri nitelediği görülmektedir. Ak sakallı babanın yeri cennet olsun (Ergin, 2007, s. 240), ak sakallı ihtiyarın ağzına sövdü, ak bürçekli kadının sütünü çekti (Ergin, 2007, s. 15) örneklerinde de görüleceği gibi *ak* sözcüğü temelde bir renk göstergesinin dışında yaşlılık ifadesi ile de sıkça işletilmiştir.

Bu bağlamda ak sakallı yaşça büyük olma ve saygınlık ifadesi ile kullanılan bir niteleme grubudur. Günümüzde kullandığımız bilgelik anlam ilgisi ile kullanımı yalnızca ak sakallı Dede Korkut ifadesinde ve “ak sakallı Dede Korkut’tan öğüt aldım. (Ergin, 2007, s. 62)” bağlamında yer almaktadır. “Ak sakallı aziz baba... (Ergin, 2007, s. 62)” örneğindeki aziz sıfatıyla birlikte değerlendirildiğinde saygınlık kavramı daha da net anlaşılacaktır.

Burada dikkat çeken başka bir niteleme grubu da ak bürçekli kullanımıdır. Ak bürçek genellikle ana adını nitelemiş bunun yanında az da olsa ihtiyar ve kadın adlarını da nitelemiştir. “Ak bürçekli ananın yeri cennet olsun. (Ergin, 2007, s. 167)”, “Ak bürçekli ihtiyarcıkları çok ağlatmışım. (Ergin, 2007, s. 183)”, “ak bürçekli kadının sütünü çekti... (Ergin, 2007, s. 15).

Ak sözcüğü genel olarak büyüklük, yaşlılık kavramlarının ifadesi ile kullanılmıştır. Metin bağlamında değerlendirildiğinde saç ve sakaldaki aklığın saygı gösterilmesi gereken insan göstergesi olduğu da ifade edilebilir.

Sıklıkla kullanılan başka bir niteleyici de deli sözcüğüdür. Sözcük 105 kez kullanılmıştır. Sözcük Güncel Türkçe Sözlükte, “1. Aklını yitirmiş olan, akli dengesi bozulmuş olan (sıfat), 2. Coşkun, azgın (hayvan, duygu vb.) (sıfat), 3. Davranışları aşırı ve taşkın olan (kimse); çatlak (sıfat, mecaz) (GTS, t.y.)” anlamları ile verilmiştir. Burada da görüleceği gibi sözcük genel olarak sıfat görevi ile kullanılmaktadır. *Uşun Koca Oğlu Segrek Destanını Beyan Eder* hikâyesinde verilen dipnotta deli sözcüğü için “yaman, deli dolu, yavuz (Ergin, 2007:178)” anlamları verilmiştir. “Uşun Kocanın küçük oğlu Segrek iyi, cesur, alp, deli yiğit oldu (Ergin, 2007:179)”. Benzer bir anlam ilgisiyle *Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanını Beyan Eder Hanım Hey* hikâyesinde “Onun için ki benden deli, benden güçlü er var mıdır ki çıksın benimle savaşsın der idi, benim erliğim, bahadırılığım, kahramanlığım, yiğitliğim Rum’a, Şam’a gitsin, ün salsın der idi (Ergin, 2007, s. 121)” örneğinde görülmektedir.

Bu bağlamda deli sıfatı, genel olarak akıllı karşıtı olarak aklını yitirmiş olan, akli dengesi bozulmuş olan kimse değil, pozitif bir gösterge olarak kullanılmıştır. Wittgenstein'in "Dil Oyunları" kuramında hareketle de deli sıfatının beraberinde kullanılan iyi, cesur, alp, yiğit gibi göstergelerle ortak kavram alanında yer aldığı bu tasarrufun da dil kullanma becerisi ile ifade edilebileceği çıkarımına ulaşılabilir. Günümüzde sosyal medyada, günlük konuşma dilinde "deli gibi gitmek, deli güzel, deli araba, deli dehşet bir şey" gibi kullanımların yer alması da kavram alanı konusunda dilde genelleme olmamasına örnek teşkil etmektedir. Güncel Türkçe Sözlükte bu kavram alanının yer almadığı görülmüştür. Verilen örneklerde de görüleceği gibi deli sözcüğünün pekiştirme görevi ile kullanılan bir sıfat olduğu ifade edilebilir.

Sık kullanılan başka bir niteleyici de 131 kez kullanılan güzel sözcüğüdür. Bu kullanımlardan 20'sinde sözcüğün yüklem durumunda olduğu tespit edilmiştir. Bunların dışında kalan 111 kullanımda ise genel olarak olumlu bir gösteren olarak dikkat çekmektedir. Güzel sözcüğü 22 kez yiğit sözcüğünü nitelemiş, yiğit ve iyi gösterileni ile kullanılmıştır. "...güzel yiğidin canını kurtarayım, bir daha güzel yiğidin canını almasın dedi. (Ergin, 2007, s. 122)", "...gel güzel ata bin, güzel yiğitlerle at sür... (Ergin, 2007, s. 169)".

20 kez su sözcüğünü niteleyerek saf, temiz, gür gösterileni ile kullanılmıştır. "Akıntılı güzel suyunu geceleyin geçtin. (Ergin, 2007, s. 146)", "Taşkın akan güzel suyun kurumasin (Ergin, 2007, s. 26)."

Çalışmada sıfat görevli ve farklı kavram göstergeleri ile kullanılan sözcüklerin sayısını artırmak ve her bir örnek üzerinde etraflıca değerlendirme yapmak elbette mümkündür. Fakat çalışmanın hacmi ve kapsamı açısından sık kullanılan örnekler üzerinde durulmuştur.

Sıfat görevli niteleyicilerin yanında pekiştirme, derecelendirme anlamları ile niteleme yapan zarf görevli sözcüklerin kullanımı da dikkat çekicidir.

En	16	Çok	49
Pek	4	Daha	62

Yukarıda verilen zarf görevli niteleyici sözcükler içerisinde genel olarak daha ve çok sözcüklerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Çok sözcüğü; uğraş-, ağla-, ye-, bin-, giy-, gir-, kız- gibi fiillerle birlikte kullanılmıştır. "Ak sakallı yaşlıları çok ağlatmışım. (Ergin, 2007, s. 182)". "Yalancı oğlu Yaltacuk yay ufandıgına çok kızdı (Ergin, 2007, s. 84)".

Daha sözcüğü; söyle-, dile-, vur-, at- gibi fiillerle verilmiştir. "Bir daha vurdu, deve ayağı üzerinde duramadı yıkıldı (Ergin, 2007, s. 148)".

Zarf görevli sözcüklerin niteleme işlevlerinin genellikle süreklilik veya pekiştirme anlamı çerçevesinde verildiği görülmüştür. Zarf öbekleri olarak da değerlendirilebilecek bu yapılarda genellikle fiil nitelenmiştir.

Sonuç

Yazılı bir metinde veya etkili bir söylemde duygu, düşüncelerin daha çarpıcı ve dikkat çekici bir şekilde aktarılması, derin ve farklı anlam ilgileri ile anlaşılması için niteleyici sözcükler ve niteleme grupları sıklıkla kullanılmaktadır. Bu çalışmada ele alınan ve niteleme grubu oluşturan sözcükler genel olarak renk, durum ve davranış göstergesi olarak kullanılmıştır. Bu kullanımlar temeldeki renk, durum veya beğeni gibi duyguların gösteren olarak verilmesinin önünde bir engel değil aksine bir metnin anlam ve kavram alanının genişliğinin göstergesidir. Yüzyıllara meydan okuyan klasik bir metnin bu denli zengin bir içeriğe sahip olması da şaşırtıcı değildir. Dil ve üslupta görülen bu çeşitlilik “Dil Oyunları, Dilsel Gerekecilik ve Dilsel Görecelilik” kuramları çerçevesinde de değerlendirildiğinde Türk dilinin zenginliği ve ifade gücü bir kez daha görülmektedir. Bir dildeki kurgu, anlatım ve aktarım işinin bilinen kurallar çerçevesinde fakat daha önce hiç karşılaşılmamış bir şekilde aktarılması ise dil kullanımındaki yetkinlik ile ifade edilebilecektir. *Dede Korkut Hikâyeleri* de bu iki önemli değeri taşıyan eşsiz bir eserdir.

Aşağıdaki tabloda da görüleceği gibi gündelik yaşantımızda da sıklıkla kullandığımız bazı niteleyici sözcükler farklı bir gösterilene işaret etmektedir.

Gösterge		Gösteren		Gösterilen
Kara	=	Renk	+	Güç
				Sağlamlık
				Kuvvet
				Saygınlık
Ak		Renk		Saygı Gösterme
				Yaşlılık
				Bilgelik
				Yaman
Deli		Davranış		Deli Dolu
				Yavuz
				Coşkun
				İyi
				Yiğit
				İyi
Güzel		Beğeni		Safılık
				Temizlik

Temelde renk olarak gördüğümüz ve algıladığımız göstergeler söz konusu eserde farklı bir kavram alanı ile kullanılmıştır. Söz gelimi, “kara” sözcüğü Güncel Türkçe Sözlükte “muhkem, güç ve sağlamlık” kavram alanları ile verilmemiştir. Yalnızca “kara seveda” madde başında “güçlü suç ve günah duyguları, umutsuz ve güçlü aşk (GTS, t.y.)” anlamları ile verilmiştir. Seveda sözcüğünün güç çağrışımı veya anlamı ile kullanılmadığı açıkça görüleceğinden buradaki güçlülük vurgusu “kara” sözcüğünün üzerinde yer almaktadır. Aynı durum “kara kış” söz ebeğinde de görülmektedir. Benzer bir durum “ak sakallı” veya “ak bürçekli” söz öbeğinde de görülmektedir. “Ak” sözcüğü sakal veya

bürçlekle bir niteleme grubu olarak kullanıldığında söz konusu kavram alanı sadece yaşlılık veya renk ifadesi değildir. Bunlarla beraber saygınlık, itibar ve bilgelik anlamında da kullanılmaktadır. Burada kullanılan anlam ve kavram alanları Güncel Türkçe Sözlük'te yer almamaktadır. "Ak" veya "Ak sakallı" madde başlarında bilge olma durumunu gösteren bir anlam yer almamaktadır. Yine benzer bir anlam ilgisi de güzel sözcüğünün su ile kullanımında gürlük ifade etmesinde de yer almaktadır.

Yeryüzündeki kadim ve en çok konuşulan dillerden biri olan Türk dilinin bilgi ve iletişim çağı olan 21. yüzyılda daha etkili kullanımı için sözcüklerin gösterge değerlerinin ve kavram alanlarının doğru çizilmesi büyük öneme sahiptir. Bu noktada yapılacak en önemli hamle ise dilimizin ve kültürümüzün mihenk taşı eserlerine doğru noktadan bakabilmektir. Bu çalışmada ele alınan kuramlar neticesinde elde edilen bulgularda da görüleceği gibi çok temel niteliyicilerle kurulan anlam ve kavram alanlarının iştilmediği tespit edilmiştir. Türk dili ve kültürü üzerinde yapılacak olan gramer çalışmalarında çağdaş kuramsal bir bakış açısının benimsenmesi hem bu eserlerin daha doğru anlaşılmasına hem de çalışma alanlarımıza daha fazla katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar | References

- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Deny, J. (2012). *Türk dil dilgisi* (Çeviren: A. U. Elöve). Kabalcı Yayınevi.
- Erbay, H. (Ed.). (2016). *Dede Korkut Kitabı han'ım hey*. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği.
- Karahan, L. (2006). *Türkçede söz dizimi*. Akçağ Yayınları.
- Sapir, E. (1958). *Culture, language and personality* (D.G. Mandelbaum, Ed.). University of California Press.
- Saussure, F. (2001). *Genel dilbilim dersleri* (Çeviren: B. Vardar). Multilingual.
- Sığırcı, İ. (2017). *Göstergebilim Uygulamaları*. Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar.
- Vardar, B. (Ed.) (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Multilingual.
- Wittgenstein, L. (1958). *Philosophical investigations* (2nd ed.). Basil Blackwell.